

Віктор КОЗЛОВСЬКИЙ,*orcid.org/000-0001-7126-8205**доктор філологічних наук, професор,**професор кафедри германської філології та перекладу**Навчально-наукового інституту філології**Київського національного університету імені Тараса Шевченка**(Київ, Україна) vvkoz@yandex.com***КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ ГРАМАТИЧНОЇ ФОРМИ
(НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)**

Стаття присвячена дослідженню когнітивного аспекту граматичної форми на матеріалі речення сучасної німецької мови.

Мета статті полягає в інтерпретації граматичної форми як компонента когнітивно-комунікативної структури речення, як операційної одиниці ментального рівня, як засобу організації думки та її вираження в реченні.

У когнітивному аспекті граматики мови являє собою комплекс ментальних структур. Це – інвентар форм і конструкцій з різним ступенем синтаксичної зв'язності складових, різними кількісними та якісними характеристиками. Ментальні структури закріплені у свідомості, мають конвенційний характер, уживаються відповідно до існуючих правил мовленнєвої поведінки.

Грамматична форма (конструкція) займає у граматичній системі німецької мови «закріплене» місце. Уживанню граматичної одиниці передують розумова діяльність мовця: оцінка ситуації спілкування, визначення мети, організація мовленнєвої дії. Мовець ураховує ступінь ефективності мовленнєвого кроку, мовну та мовленнєву компетенції партнера по спілкуванню, його реакцію на почуте.

Когнітивна значущість граматики полягає в тому, що граматична форма бере участь у формуванні стрижня думки мовця. Реалізація категоріальних відношень «форма – значення» відбувається у межах усталених сценаріїв поведінки учасників взаємодії – у відображенні: часових відношень, активної / пасивної дії, завершеності / незавершеності дії, реальної / нереальної дії, відтворення прямої мови, оцінного ставлення мовця до почутого, ввічливого питання / відповіді / відмови / згоди / пропозиції тощо. Реалізація цих сценаріїв відбувається із застосуванням стандартизованих конвенційних граматичних форм.

Грамматичні одиниці у когнітивному аспекті є ментальними структурами, оперативними, системними одиницями пам'яті, які відображені у психіці людини. Інтерпретація граматичних елементів мови поглиблює розуміння учасників мовленнєвої поведінки, особистісних, ментальних (національних) характеристик. Разом з інтерпретацією лексичних елементів мови вони відображують результати пізнання людиною світу, її знання та досвід.

Ключові слова: *граматична одиниця, когнітивна функція мови, конвенційність, мовленнєва взаємодія.*

Viktor KOZLOVSKYI,*orcid.org/0000-0001-7126-8205**Doctor of Philological Sciences, Professor,**Professor at the Department of Germanic Philology and Translation**Educational and Scientific Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv**(Kyiv, Ukraine) vvkoz@yandex.com***COGNITIVE ASPECT OF THE GRAMMAR FORM
(BASED ON THE MATERIAL OF MODERN GERMAN)**

The article is devoted to the study of the cognitive aspect of the grammatical form based on the sentence material of modern German.

The purpose of the article is to interpret the grammatical form as a component of the cognitive and communicative structure of a sentence, as an operational unit of the mental level, as a means of organizing thought and expressing it in a sentence.

In the cognitive aspect, the grammar of a language is a complex of mental structures. This is an inventory of forms and structures with different degrees of syntactic coherence of components, different quantitative and qualitative characteristics. Mental structures are fixed in consciousness, have a conventional character, and get along in accordance with the existing rules of speech behavior.

The grammatical form (construction) occupies a "fixed" place in the grammatical system of the German language. The use of a grammatical unit is preceded by the speaker's mental activity: assessment of the communication situation,

determination of the goal, Organization of speech action. They also take into account the degree of effectiveness of their speech step, the partner's speech competence, their reaction to what they hear.

The cognitive significance of grammar lies in the fact that the grammatical form is involved in the formation of the core of the speaker's thought. The implementation of categorical relations "form – meaning" occurs within the established scenarios of behavior of interaction participants – in the reflection of: time relations, active / passive action, completeness / incompleteness of action, real / unreal action, reproduction of direct speech, evaluative attitude of the speaker to what he heard, polite question / answer / refusal / consent / proposal, etc. These scenarios are implemented using standardized conventional grammatical forms.

Grammatical units in the cognitive aspect are mental structures, operational system units of memory that are reflected in the human psyche. Interpretation of grammatical elements of speech deepens the understanding of participants in speech behavior, personal, mental (national) characteristics. Together with the interpretation of lexical elements of the language, they reflect the results of a person's knowledge of the world, his knowledge and experience.

Key words: *grammatical unit, cognitive function of speech, convention, speech interaction.*

Постановка проблеми. Ознайомлення з роботами, в яких елементи мови вивчаються в аспекті когнітивної лінгвістики, дозволяє зробити висновки про те, що об'єктом вивчення в цих роботах переважно виступають одиниці лексичного рівня, в той час як граматичним одиницям, які є основою формування і вираження думки, приділяється значно менше уваги. Разом з тим, існуючи праці ілюструють перспективи в інтерпретації граматичних одиниць у цілісному механізмі формування відношень між розумовою діяльністю людини і мовою.

Аналіз досліджень. У цьому зв'язку слід зазначити праці, в яких елементи мови досліджуються на межі лінгвістичної семантики і лінгвістичної прагматики (напр.: Сусов, 2009; Дем'янюк, 2010; Приходько 2013). Ставиться за мету дослідити розумову діяльність людини, пояснити причини вибору нею тих елементів мови, які сприятимуть організації ефективної мовленнєвої дії. Результати праць з прагматичної поглибили інтерпретацію граматичних елементів мови, зокрема, у розумінні мовленнєвої поведінки учасників взаємодії, особистісних, у тому числі ментальних (національних), характеристик (напр.: Дем'янюк, 1994; Воркачев, 2002; Приходько 2013; Как нарисовать портрет птицы, 2017; Козловський, 2019).

Мета статті полягає в інтерпретації граматичної форми як компонента когнітивно-комунікативної структури речення, у визначенні ролі граматичної форми в розумовій організації змісту (Inhalt) і смислу (Sinn) речення. Дослідження відношень між граматикую і розумовими процесами обумовлено нашим наміром підкреслити роль граматики мови: визначити її функцію в організації процесів, пов'язаних з репрезентацією знань як реакції на оточуючу дійсність. Така постановка питання визначає актуальність теми статті.

Виклад основного матеріалу. В. фон Гумбольдт визначає граматичну форму як одиницю ментального рівня, підкреслює зв'язок форми мови зі структурою мислення і культурою народу.

ГраMATика, зазначає він, – це „маніфестація духу” („*Manifestation des Geistes*”), узагальнений метод, який слугує цілі побудови думки та її розуміння: *Die zu ihrem [der Sprachen – В. К.] Studium unentbehrliche Zergliederung ihres Baues nötigt uns sogar sie als ein Verfahren zu betrachten, das durch bestimmte Mittel zu bestimmten Zwecken vorschreibt, [...].* (Humboldt, 1963: 419).

Х. Штейнталь (H. Steintal) також вважав, що граматику слід розуміти як «форму зображення думки» (... *als Darstellungsform von Gedanken, die das Stoffliche und das Formale des Gedankens durch differente Formen in Erscheinung bringt ...*) (Steintal, 1968: 391). Засоби граматики, підкреслює він, це – форми, функція яких полягає в організації думки у форматі так званих «ментальних мовних структур». Ця спрямованість мови – у першу чергу її граMATика – має суспільний характер. Ментальні структури створюються і закріплюються у свідомості людини по мірі пізнання нею оточуючого світу (ebd).

У когнітивному аспекті «ГраMATика мови» являє собою комплекс ментальних мовних структур – структурованих лінгвістичних одиниць. «Структурований» означає оформлений відповідно до існуючих у мові категоріальних, системних, відношень. Такі одиниці утворюють у сукупності інвентар лінгвістичних одиниць – граматичних форм (простих і складних), конструкцій з різним ступенем синтаксичної зв'язності складових. ГраMATичні одиниці мають різні кількісні та якісні характеристики.

Конвенційний характер елементів мови визначає їх символічне значення в рамках певного контексту. Наприклад, у групі лексичних одиниць: Brot (хліб), Salz (сіль), Tag (день), Nacht (ніч); arbeiten (працювати), sich erholen (відпочивати); gut (добрий), schlecht (поганий) – фіксуються такі частини мови, як іменник, дієслово, прикметник. У реченні вони можуть утворювати різні класи граматичних форм і різні за кількісними параметрами граматичні структури.

Структурований інвентар лінгвістичних одиниць існує у свідомості людини «блоками»: *Brot und Salz* (хлеб и соль), *Tag und Nacht* (день и ночь), *hart arbeiten* (напружено працювати), *gut und schlecht* (добрий і поганий). Граматика виявляє себе в тім, що, по-перше, слова-блоки побудовані за логіко-семантико-синтаксичними правилами, по-друге, кожне слово перебуває у відповідній морфолого-синтаксичній формі.

Інтерпретація граматичної форми ґрунтується на тому, що вибору граматичної одиниці передують когнітивна операція – розумова, цільова діяльність людини. Наприклад, уживання часової форми Perfekt ... *habe ... gelesen ...* (... прочитав ...); ... *ist ... gekommen ...* (... прийшов ...) асоціюється з фактом завершеності дії; момент мовлення і момент дії мають прямий зв'язок (контакт), що підкреслює актуальний характер дії у реченні. Форма Perfekt є конвенційною структурою, вона закріплена як операційна одиниця організації, вираження й сприйняття факту завершеності певної дії. Аналогічна когнітивна функція притаманна іншим часовим формам. Граматичні форми Futur I і Präsens слугують не тільки засобом вираження абсолютного майбутнього і абсолютного теперішнього – у цьому полягає їх граматичне значення (план змісту, семантика). Як ментальні одиниці вони викликають у людині асоціації: певні уявлення життя у формі т. зв. фрагментів «картин світу», які носії мови представляють у межах розумових процесів (операцій у межах сценарій поведінки). Наприклад, абсолютне минуле / теперішнє / майбутнє закріплені у свідомості людини конкретними знаками – «лінгвістичними» структурами пам'яті. Теж саме можна сказати про граматичні конструкції. Наприклад, конструкція *wollen / sollen + Infinitiv I / II* є досить частотною у спілкуванні. Її застосуванню передують розумові процеси, по'язані зі способом передачі «чужих» слів (*Wiedergabe fremder Worte*) і оцінного ставлення мовця до змісту «чужих» слів (*einschätzende Stellungnahme des Berichters zum Inhalt fremder Worte*):

Er will / soll (wohl) die Schule absolvieren. – Він каже, що нібито закінчує школу.

Er will / soll die Schule absolviert haben. – Кажуть, що він нібито закінчив школу.

Ці конструкції, як і граматичні форми, займають у граматичній системі німецької мови «закріплене» місце. Їх уживання визначається умовами ситуації спілкування – якщо потрібно: а) передати «чужі» слова (*fremde Worte*), б) при цьому виразити «негативне» ставлення мовця до змісту «чужих» слів, наприклад: сумнів / припущення (*Zweifel /*

Annahme). У випадку з дієсловом *wollen* підмет у реченні є особою, слова якої відтворюються, а з дієсловом *sollen* – безпосередній автор у силу композиційних причин не називається, що співвідноситься зі структурами: *Man sagt, ... Es heißt, ...* (кажуть, що ...). Infinitiv I і Infinitiv II – знаки (форми), які у реченні зазначають відповідно «теперішнє» і «минуле». «Заслуга» граматики полягає у тому, що вона організує конструкцію, враховуючи умови її застосування. Завдяки системі категоріальних відношень, зв'язок «форма – значення» відкривається можливість реалізації прагмалінгвістичних відношень: *інтенція мовця – вид мовленнєвої дії – реакція партнера*.

До специфічних (для німецької мови) конструкцій належать утворення з модальними дієсловами у формі Präterit Konjunktiv, наприклад:

Ich könnte Sie anrufen (Indikativ: *Ich kann Sie anrufen*). – Я **міг би** Вам зателефонувати (Я **можу** Вам зателефонувати).

Wir müssten ihn einladen! – Ми **мали б** його запросити!

Er dürfte sich geirrt haben. – Він, **мабуть**, помилився.

Граматична форма співвідноситься з конкретним значенням, вживанням її у межах певного сценарію, у відповідності з правилами / умовами / можливостями застосування у стандартних ситуаціях. Наприклад, граматична форма *könnte* слугує для вираження: а) дії, яка *може / або могла би бути реалізована при певних умовах*, б) *можливості здійснення дії*; при цьому акт висловлення супроводжується *ввічливою* тональністю. Сценарій з формою *müsste* співвідноситься насамперед з *ввічливою пропозицією*, а з формою *dürfte* – *ввічливим («дипломатичним») твердженням*.

Застосування граматичних структур в усталених сценарій поведінки призводить до створення певних комунікативно-прагматичних відношень між учасниками взаємодії. До таких можна віднести, наприклад, граматичні структури, які слугують для відтворення «чужих» слів і відповідних відношень між безпосереднім автором висловлення (Urheber), тим, хто відтворює (передає) ці слова (Berichter), і тим, хто «сприймає» відтворені слова (Hörer). Граматичною формою, що засвідчує факт відтворення «чужих» слів, служить форма Konjunktiv. Це – знак, який надає німецькій мові не тільки формальну синтаксичну особливість. Німецькі граматики зазначають, що вживання претеритальних форм кон'юнктива в реченнях непрямої мови (Präterit / Plusquamperfekt Konj. / Konditional) може бути зумовлено наміром мовця висловити: *негативну оцінку «чужим» (negative*

Stellungnahme des Berichters: сумнів, незгода, заперечення і т. п.) – (1); а уживання презентних форм кон'юнктива (Präsens / Perfekt / Futur I, II) – засвідчити своє *нейтральне ставлення (neutrale Stellungnahme des Berichters)* до змісту передаваного – (2). Щодо форми індикатива у реченнях непрямої мови, то ця форма розглядається як одиниця, яка може позначати *позитивне ставлення мовця (positive Stellungnahme des Berichters)* до змісту «чужих» слів: *підтримка* безпосереднього автора, *солідарність* з його думкою і т. п.) – (3):

(1) Herr Lemke *sagte*, dass er im Park niemanden *gesehen hätte*.

(2) Herr Lemke *sagte*, dass er im Park niemanden *gesehen habe*.

(3) Herr Lemke *sagte*, dass er im Park niemanden *gesehen hat/hatte*.

Інтерпретація факта вживання форми Кон'юнктив і форми Індикатив спирається на розумові операції мовця (Sprecher / Bericht) і того, хто сприймає «чужі» слова – партнера по спілкуванню (Gesprächspartner, Hörer). Для першого – це оцінка ситуації, вибір граматичної форми та її вживання; для партнера – прийом інформації, її оцінка, відповідна реакція. Кожна розумова операція (з урахуванням форм Кон'юнктив – Індикатив) здійснюється завдяки: а) існуванню у пам'яті людини знаків (сигналів) як елементів мови і формул мовлення, б) їхньому конвенційному характеру, в) лінгвістичній та комунікативній компетенції учасників взаємодії.

Лінгвістичні структури у межах ментальної діяльності асоціюються з конкретними поняттями (образами), при цьому самі асоціації виникають на основі зв'язку конвенційного значення лінгвістичної одиниці й тексту, у межах якого вона вживається. Конвенційність лінгвістичної одиниці зумовлений стереотипами людської. Асоціації, які виникають під час уживання лінгвістичної одиниці, у певному контексті призводять до символізації поняття. До корпусу таких одиниць у німецькій мові можна віднести усталені (festige) мовленнєві формули (Redeformeln) з присудком у формі претеріального кон'юнктива. Наприклад:

Da wären wir am Ziel ... – Ось ми і на місці ...

Wie wäre es mit einem Spaziergang? – Ви не проти прогулятися?

Ich hätte gern diese Schuhe ... – Я би хотів (купити) ці черевики ...

Es wäre gut, wenn ... – Було б добре, якщо ...

«Усталеність» (*Festigkeit*) конструкцій зумовлена частотністю вживання (*Gebräuchlichkeit*).

Конструкції такого типу пройшли довгий шлях розвитку, що зумовило «кристалізацію» їх структурно-семантичної основи. Рушійною силою «кристалізації» є людський фактор, котрий на кожному етапові розвитку явища знаходив відповідну мовну форму. Кон'юнктивна форма, як і у вище наведених прикладах, виявляє себе як інструмент пізнання розумової поведінки учасників взаємодії. Відображення задуманого здійснюється на тлі врахування мовних і ситуативних факторів. Для адресата пізнання ситуації здійснюється у процесі сприйняття змісту (Inhalt) почутого і розуміння смислу (Sinn) – того, що мав на увазі (нім.: meint; англ.: mean) адресант. Взаємодія адресанта і адресата ґрунтується на конвенційному характері граматичних форм (об'єктивний фактор), загальній та лінгвістичній компетенції учасників акту (суб'єктивний фактор). Для адресанта суб'єктивний фактор виявляє себе в тім, що він у відповідності з метою обирає саме таку формулу, яка, на його думку, має привести до бажаного ефекту.

Висновки. У когнітивному аспекті граматики мови виявляє комплекс ментальних структур, які закріплені у свідомості, мають конвенційний характер, уживаються відповідно до існуючих правил мовленнєвої взаємодії.

Грамматична форма виступає операційною одиницею ментального рівня, як засіб організації думки та її вираження у реченні.

Грамматична форма (конструкція) займає у граматичній системі німецької мови «закріплене» місце. Її вживанню передують розумова діяльність мовця. Вона включає: оцінку ситуації спілкування, мету і мотиви мовця, побудову мовленнєвої дії, ступінь ефективності, реакцію партнера на почуте.

Когнітивна значущість граматики полягає в тім, що у пам'яті людини існують граматичні структури з усталеними сценаріями поведінки, наприклад, у відображенні: часових відношень, активної / пасивної дії, завершеності / незавершеності дії, реальної / нереальної дії, відтворення «чужих» слів з оцінним ставленням мовця, ввічливого питання / відповіді / відмови / згоди / пропозиції тощо.

Перспектива дослідження даного питання на матеріалі сучасної німецької мови полягає у встановленні цілісної картини граматизованих структур, їх систематизації та інтерпретації з метою отримання відповідних даних, що буде сприяти розкриттю якісних характеристик ментального світу індивіда та колективу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. Филологические науки. Краснодар, 2002. С. 142–149.
2. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода. Вопросы языкознания. 1994. № 4. С. 17–33.
3. Дем'янюк А. А. Лінгвістична прагматика і нові напрямки наукового опису функціонального ракурсу мови. 2010. URL: <http://studopedia.org/6-69875.html>
4. Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка: кол. Монография [Бондаренко Е. В., Мартынюк А. П., Фролова И.Е., Шевченко И.С.]; под ред. И.С. Шевченко. ХНУ имени В.Н. Каразина, 2017. 246 с.
5. Козловський В. В. Інтерпретація речення з кон'юнктивом: структурно-семантичний, прагматичний, когнітивний, лінгвокультурний аспекти. Науковий Вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. Випуск 39 том 2. Одеса, 2019. С. 34–38.
6. Приходько А. Н. Концепты и концептосферы. Днепропетровск. 2013. 307 с.
7. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика. Винница, 2009. 272 с.
8. Humboldt, W. von. Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts / W. von Humboldt. Werke. Bd. III. 1963. S. 368–756.
9. Steinthal H. Grammatik, Logik und Psychologie, ihre Prinzipien und ihr Verhältniss zueinander / H. Steinthal. Hildensheim: Olms. 1968. 528 S.

REFERENCES

1. Vorkachev S. G. Lingvokul'turologija, jazykovaja lichnost', koncept: stanovlenie antropocentricheskoj paradigmy v jazykoznanii [Cultural linguistics, linguistic personality, concept: the formation of an anthropocentric paradigm in linguistics]. Philological sciences. Krasnodar, 2002, pp. 142–149 [in Russian].
2. Dem'jankov V. Z. Pragmaticheskie osnovy interpretacii vyskazyvanija [Pragmatic Foundations of Utterance Interpretation]. News of the USSR Academy of Sciences. Series literature and and languages, 1981, Vol. 40, № 4, pp. 368–377 [in Russian].
3. Dem'ianiuk A. A. Linhvistychna prahmatyka i novi napriamky naukovooho opysu funktsional'noho rakursu movy [Linguistic pragmatics and new directions of scientific description of the functional perspective of language], 2010, available at: <http://studopedia.org/6-69875.html> [in Ukrainian].
4. Kak narisovat' portret pticy: metodologija kognitivno-kommunikativnogo analiza jazyka: kolektyvna monohrafiia [How to draw a portrait of a bird: the methodology of cognitive-communicative language analysis: collective monograph] / [Bondarenko E. V., Martynjuk A. P., Frolova I. E., Shevchenko I. S.]; edited by I. S. Shevchenko. Kharkiv National University named after V.N. Karazin, 2017. 246 p. [in Russian].
5. Kozlovs'kyj V. V. Interpretatsiia rechenia z kon'iunktyvom: strukturno-semantychnyj, prahmatychnyj, kohnytvnyj, lnhvokul'turnyj aspekty [Interpretation of a sentence with a conjunctive: structural-semantic, pragmatic, cognitive, linguistic and cultural aspects]. Odesa, Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Philology, 2019, № 39, Vol. 2. pp. 34–38. [in Ukrainian].
6. Prihod'ko A. N. Koncepty i konceptosfery [Concepts and concept spheres]. Dnepropetrovsk, 2013, 307 p. [in Russian].
7. Susov I. P. Lingvisticheskaja pragmatika [Linguistic pragmatics]. Vinnitsa, 2009, 272 p. [in Russian].
8. Humboldt, W. von. Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts [About the diversity of the human language structure and its influence on the spiritual development of the human race]. W. von Humboldt. Werke, Bd. III., 1963, pp. 368–756. [in German].
9. Steinthal H. Grammatik, Logik und Psychologie, ihre Prinzipien und ihr Verhältniss zueinander. [Grammar, logic and psychology, their principles and their relationship to each other]. Hildensheim, Olms, 1968, 528 p. [in German].